

Музика О. Л.,
*кандидат психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології обдарованості,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
ol.muzyka.ne@gmail.com*

ЦІННІСНА ПІДТРИМКА САМОІДЕНТИЧНОСТІ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті досліджується проблема самоідентичності обдарованої особистості. Виокремлюються критеріальний та некритеріальний підходи до емпіричних досліджень. Пропонується авторська методика «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості» (Музика О. Л., 2019). Наводиться теоретична модель однієї з шести субшкал профілю – цінності самоідентичності. Описуються сутність і правила ціннісної підтримки – авторської методики психологічної допомоги, що спрямована на ціннісну сферу особистості. Для надання ціннісної підтримки розвитку самоідентичності обдарованої особистості адаптується рефлексійна бесіда.

Ключові слова: рефлексійна бесіда; самоідентичність обдарованої особистості; ціннісна саморегуляція; ціннісна підтримка.

Abstract. The article considers the problem of self-identification of a gifted person. Criteria and non-criteria approaches to empirical research are distinguished. The author's method «Profile of the value consciousness of a gifted person» (Muzyka O.L., 2019) is offered. The theoretical model of one of the six subscales of the profile - the values of self-identity is described. Describes the essence and rules of value support - the author's method of psychological care, aimed at the value sphere of the individual. Reflective conversation is adapted to provide valuable support for the development of the gifted person's self-identity.

Keywords: reflective conversation; self-identity of a gifted person; value self-regulation; value support.

Старший підлітковий та юнацький вікові періоди характеризуються інтенсивним формуванням самоідентичності. Для того, щоб особистісно розвиватися, молодим людям потрібно визначитися з однією із багатьох можливих ліній саморозвитку, відповісти на питання «хто я?», «який я?», «чого хочу досягнути?» і «куди хочу рухатися далі?».

Особистісна ідентичність формується у постійній взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших відносять чинники, що пов'язані з соціальними процесами. Вони формують етнічні, політичні, професійні, економічні, культурні, етичні, естетичні, комунікаційні аспекти ідентичності. Другу групу чинників складають ментальні та рефлексійні особливості осіб, які реципрокно взаємодіють із персональним досвідом розвитку здібностей. Оскільки особистісна ідентичність розвивається у процесі задоволення власних життєвих потреб, її можна вважати особистісно-ціннісним утворенням. Людина готова

захищати і розвивати насамперед ті сторони своєї особистості, які дозволяють їй успішно справлятися з життєвими викликами та завданнями.

Якщо йдеться про розвиток самоідентичності обдарованих людей, то очевидно, що при всій значимості соціальних регуляторів ідентичності, внутрішні чинники її формування мають вирішальне значення. Механізми вибору ідентичності та напрямків саморозвитку осіб із ознаками обдарованості, більшість із яких на цей момент вже мають досвід тривалих зусиль, що потрібні для розвитку екстраординарних здібностей, і, як правило, не мають контактних соціальних груп для ідентифікації з ними, потребують спеціальних теоретичних моделей і методів вивчення. Водночас на перший план виходить саме егоідентичність, або, як її ще називають, особистісна чи самоідентичність. Самоідентичність є особистісним центром, який об'єднує в собі всі часткові види ідентичності, забезпечує стійкість особистості і, що особливо важливо у випадку осіб із ознаками обдарованості, бере активну участь у регуляції особистісного саморозвитку. Отже, розвиток самоідентичності, тобто пізнання обдарованою особою найважливіших для себе власних динамічних якостей та закономірностей їх розвитку в діяльності і ціннісній взаємодії з оточенням, є одним із найефективніших шляхів розвитку обдарованості.

Основні підходи до вивчення ідентичності обдарованих осіб можна поділити на дві групи. Перша об'єднує дослідження, які користуються методами дослідження ідентичності особистості без урахування специфіки обдарованості. Dante D. Dixon, Frank C. Worrell на основі проведеного аналізу джерел і власних досліджень стверджують, що з огляду на важливість формування ідентичності для розвитку обдарованості необхідно інтенсифікувати дослідження, в тому числі й лонгітудні, у цій галузі. Зокрема йдеться про важливість культурної та етнічної ідентичності, оскільки кожна расова чи етнічна група відчуває ідентичність по-різному, відтак і по-різному підходить до розвитку академічних здібностей, навіть якщо вони знаходяться в одному соціальному контексті [6].

Другу групу складають дослідження, в яких розробляються теоретичні моделі й методи, орієнтовані на вивчення ідентичності саме обдарованої особистості. Miraca U. M. Gross вважає, що перед обдарованими дітьми вже з раннього віку постає «дилема вимушеного вибору» [7]. Вони мусять вибирати між особистісною цілісністю, однією з характеристик якої є прагнення до високої академічної успішності, та іншим прагненням: бути прийнятими соціальною групою. «Хоча ми можемо хотіти для них обох цих речей, а вони дуже хочуть цього для себе, міра, якою вони відрізняються від своїх однолітків, не дозволить їм мати і те, й інше. Їхня емоційна чутливість та наполегливість, безсумнівно, лише погіршують ситуацію. Зрештою, вони мають зробити вибір: зачинити одні двері, щоб відчинити інші» [9].

До цієї групи можна віднести і модель Andrew S. Mahoney, яка, за переконанням автора, є працюючою основою диференційованого консультування обдарованих осіб. Система впливу на розвиток ідентичності обдарованих осіб складається з дванадцяти підсистем (я, моя сім'я, моя родина, культурна, професійна, екологічна, освітня, соціальна, психологічна, політична, органіко-фізіологічна та розвивальна підсистеми, які оцінюються за чотирма параметрами ідентичності (визначення, афірмація, належність та спорідненість) [8]. Оскільки підсистеми ідентичності загалом є зрозумілими, зупинимося на параметрах оцінки. *Визначення* полягає у прийнятті особою та її оточенням статусу обдарованої. Цьому можуть сприяти показники тестів, реальні досягнення і включення до спеціальних програм роботи з обдарованими, оцінки авторитетних осіб. Порушення ідентичності трапляються тоді, коли особи самі не вважають себе обдарованими чи вагаються щодо цього. *Афірмація* – це активне інтеракційне підкріплення та визнання за особою обдарованості, яке здійснюється батьками, вчителями, ровесниками, а також через досвід власних досягнень. Афірмація спрямована на підтримання впевненості особи у тому, що вона обдарована, на підтримання мотивації самопізнання і саморозвитку. Тривала відсутність позитивного підкріплення може призвести до кризи ідентичності. За параметром *Належність* оцінюються стосунки школярів та студентів із однолітками. В ідеалі – це стосунки, що засновані на пізнанні особливостей та визнанні унікальності одне одного. В освітньому просторі це можуть бути об'єднання талановитих людей, які мають різні здібності. У результаті поглибленої рефлексії себе та інших відбувається рух до вищих рівнів самооцінки, прийняття інших та самоприйняття, зміцнення власного «Я», зняття відчуження та самоізоляції, які нерідко переживають обдаровані люди, зокрема й дорослі. *Спорідненість* – це відчуття обдарованою людиною єдності мети життя і свого покликання. Воно дозволяє долати екзистенційну тривогу, переживати труднощі і стимулює розвиток обдарованості.

Параметри оцінки моделі A. S. Mahoney співзвучні з теоретичними положеннями про розвиток обдарованої особистості, які були сформульовані нами незалежно, на основі власних емпіричних досліджень. Його «визначення» і «належність» близькі за змістом до виокремлених нами специфічних для обдарованої особистості цінностей належності; «афірмація» – до цінностей визнання і поцінування; «спорідненість» перегукується зі смисложиттєвими цінностями й орієнтацією на цінності груп вищого рівня. Ці паралелі з консультаційною моделлю A. S. Mahoney валідизують нашу модель і наш метод психологічної допомоги обдарованій особистості – ціннісну підтримку.

В основу теоретичної моделі ціннісної підтримки покладено концепцію суб'єктно-ціннісної регуляції розвитку обдарованої особистості. *Ціннісна*

підтримка – це сукупність форм і методів надання психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини чи їх актуалізацію з метою саморозвитку особистості і підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань.

Загальні правила надання ціннісної підтримки такі:

- ресурси для ціннісної підтримки мають шукатися передусім у ціннісній свідомості тієї людини, якій вона надається;
- привнесені (запропоновані й обґрунтовані психологом) цінності мають складати меншу частину від усіх, що беруть участь у ціннісній регуляції (в наших емпіричних дослідженнях ця частина не перевищує третини), і мають бути усвідомлені, узгоджені та прийняті людиною;
- цінності, які актуалізуються в процесі ціннісної підтримки, мають бути діяльнісно ствердженими; іншими словами, людина має робити реальні дії та вчинки і рефлексувати їх, щоб упевнитися в позитивних бажаних змінах;
- залучення референтних осіб та груп вищого рівня ціннісного розвитку і налагодження оптимальної ціннісної взаємодії;
- критеріями ефективності ціннісної підтримки є гармонізація і визначеність, ціннісна безконфліктність особистісного розвитку.

У лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України розроблено бета-версію електронної платформи «Обдарованість TEST ONLINE» та критерії розроблення нових й адаптації існуючих методик. Е-платформа дозволяє проводити онлайнві дослідження за допомогою Інтернету на комп'ютерах, планшетах, смартфонах. Її особливістю є те, що індивідуалізовані інтерпретації результатів тестування з рекомендаціями для саморозвитку генеруються автоматично, відображаються на екранах гаджетів та надсилаються досліджуваним в електронні скриньки. Спеціально для використання на е-платформі розроблено нові методики [1; 5; 10].

Кризові моменти у ціннісному розвитку обдарованої особистості можуть бути виявлені з допомогою методики «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості (ПЦСОО)» (Музика О. Л., 2019). Методика дозволяє складати ціннісний профіль обдарованих осіб за шістьма групами цінностей, важливими для саморозвитку: цінності належності, цінності визнання, пізнавальні цінності, цінності творчості, цінності самоідентичності та смисложиттєві цінності [3].

Особистісні цінності самоідентичності – це результати самопізнання і саморозвитку, які усвідомлюються людиною як такі, що є невіддільними атрибутами її особистості, лежать в основі її самоповаги, визначають її індивідуальність і соціальну значимість та спрямованість саморозвитку. Цінності самоідентичності, як і особистісні цінності решти п'яти груп, регулюють розвиток особистості на континуумі пересічна особа (ситуаційно-ціннісна регуляція) – обдарована особа (особистісно-ціннісна регуляція) [2]. Теоретичну

модель шкали «цінності самоідентичності» показано на рис.1. Якщо шкали профілю зміщені до ситуаційно-ціннісної регуляції, то, очевидно, йдеться про інволюцію обдарованості. Часто трапляється, що особи з ознаками обдарованості під тиском життєвої ситуації та ціннісного пресингу контактних груп втрачають мотивацію розвитку здібностей. Якщо ж більшість показників свідчать про переважання особистісно-ціннісної регуляції і лише окремі показують тенденцію до ситуаційно-ціннісної, то це означає, що особа має шанси зберегти спрямованість на саморозвиток обдарованості й у таких випадках їй необхідна допомога в рефлексії, актуалізації й ревалідації особистісних ціннісних ресурсів, тобто ціннісна підтримка.

Зрозуміло, що ціннісна підтримка не може обмежитися згенерованою комп'ютером інтерпретацією тесту ПЦСОО, якою б розширеною та індивідуально зорієнтованою вона не була. Але інтерпретацію результатів можна використати як стимульний матеріал для рефлексійної бесіди. У цій бесіді психолог для надання ціннісної підтримки може послуговуватися розширеними даними тестування за профілем цінностей самоідентичності досліджуваного. Ціннісна підтримка необхідна в кількох випадках: 1) набрані бали з орієнтації на самоідентичність є меншими, ніж бали з орієнтації на соціальну роль; 2) бали за окремі орієнтації самоідентичності (наприклад, орієнтація на власні здібності як цінності) є низькими; 3) сума балів із орієнтації на самоідентичність є заниженою, хоча й вищою, ніж сума балів із орієнтації на соціальну роль.

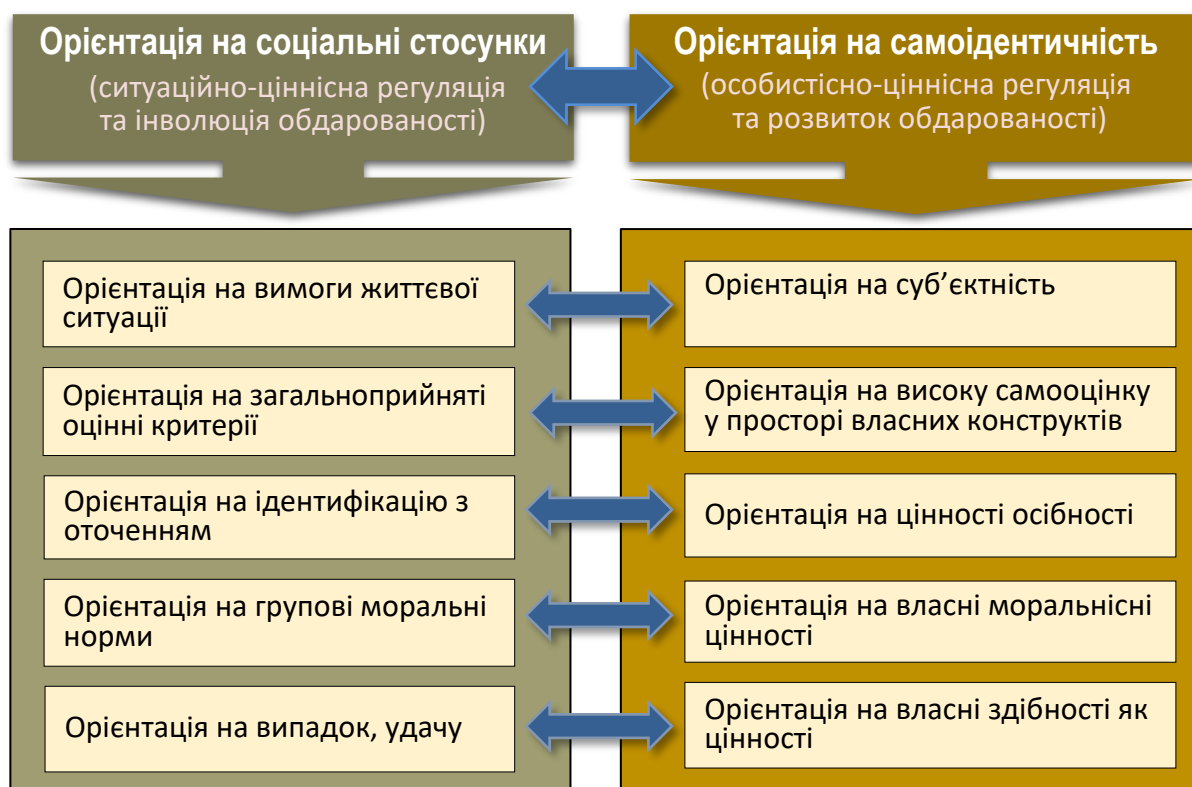

Рис.1. Теоретична модель шкали «цінності самоідентичності»

Результатом ціннісної підтримки має стати ціннісна ампліфікація і включення відкоригованої системи особистісних цінностей у регуляційні процеси саморозвитку обдарованості. На суб'єктивному рівні результат ціннісної підтримки для обдарованих осіб – це зняття ціннісних дисонансів та конфліктності, утвердження у важливості і перспективності розвитку обдарованості, інтеграція ціннісного досвіду і життєвих планів.

Особливості використання рефлексійної бесіди для надання ціннісної підтримки. Встановлення довірчих стосунків і атмосфери співпраці, необхідних для рефлексійної бесіди доцільно розпочати відразу по завершенні тестування за ПЦСОО з пропозиції відповіді на питання, які виникли у досліджуваних після ознайомлення з інтерпретацією результатів. Бесіду доцільно проводити індивідуально.

Перший етап рефлексійної бесіди – *актуалізація проблеми ціннісної регуляції* – спрямований на загальний аналіз показників тесту, виокремлення субшкал, за якими отримано високі та низькі показники. Психолог вибудовує свої репліки і питання в такий спосіб, щоб ініціатива у висловлюваннях була переважно в досліджуваного. На завершення цього етапу необхідно зробити короткий підсумок в якому резюмувати з використанням висловлювань досліджуваного основні моменти його ціннісного профілю. На них має бути сфокусовано весь подальший перебіг бесіди.

Рис. 2. Етапи рефлексійної бесіди як методу надання ціннісної підтримки

На другому етапі через призму *рефлексії соціального контексту* аналізуються особливості ціннісного профілю досліджуваного та проблемних моментів у сфері його взаємодії зі сферою соціальних цінностей. У підлітковому та юнацькому віці соціальні стосунки є вкрай важливими для ціннісного самовизначення обдарованої особистості. З цієї причини й опитувальник ПЦСОО спрямовано на виявлення співвіднесення ціннісного профілю

особистості з соціальними чи особистісними цінностями, причому це стосується не лише цінностей належності і визнання. Соціальні регуляційні норми пронизують і цінності творчості, пізнання, смисложиттєві цінності, і цінності самоідентичності. Таким чином, соціальна взаємодія є своєрідним силовим полем, у якому можуть формуватися чи зазнавати руйнівних впливів цінності обдарованої особистості. Соціальний статус у групі, групові конфлікти, співробітництво, ізоляція чи підтримка – все це впливає на особистісний розвиток. Особи з ознаками обдарованості, ключові особистісні цінності яких відмінні від цінностей групи включення, мають навчитися взаємодіяти у ній таким чином, щоб посісти достойне статусне місце, знаходити спільні теми для спілкування і взаємної підтримки. Рефлексія соціального контексту може виявити суттєві проблеми взаємодії обдарованих осіб із контактними соціальними групами, і завдання психолога полягає в тому, щоб обдаровані зрозуміли їх причини, усвідомили шляхи вирішення і зберегли при цьому спрямованість на розвиток обдарованості. Асертивне спілкування, запровадження стилю взаємин, заснованих на визнанні унікальності кожної людини – найзагальніші принципи долання соціальної ізоляції і підтримання самоідентичності обдарованої особистості.

Рефлексія особистісного контексту в процесі обговорення результатів тестування має спрямовуватися на відтворення: 1) ціннісних уявлень учня; 2) особистісних якостей, в яких ці уявлення знаходять вираження й підкріплення; 3) умінь, із допомогою яких вони стверджуються. На цьому етапі бесіди важливо наголошувати на тому, що всі ці згадані вище компоненти розвиваються. Психолог веде бесіду так, щоб діапазон ціннісних уявлень учня розширився. Це досягається за рахунок вербалізації його неусвідомлюваних мотивів власних вчинків та мотивів поведінки соціального оточення, виявлених на попередньому етапі бесіди. Психолог допомагає сформулювати ціннісні уявлення коротко, при цьому, уникаючи штампів і використовуючи власні висловлювання учня. Спільний аналіз ціннісних уявлень учня проводиться за критерієм їх персональної значимості й дотичності до індивідуальної історії: коли вони з'явилися, з якими подіями та якою діяльністю вони пов'язані, як вони узгоджуються з іншими цінностями особи. Важливо також з'ясувати, що учень хотів би змінити у своїх цінностях чи особистісних якостях, і як цього можна досягти. Необхідно поступово підводити досліджуваного до розуміння того, що розвиток його здібностей (умінь і пов'язаних із ними особистісних якостей) є шляхом до самовдосконалення. Завдяки своїм умінням він розвиває особистісні якості, виробляє свою систему цінностей, відстоює їх, і стає унікальною особистістю. На завершення цього етапу варто з'ясувати, чи не хотів би

досліджуваний щось змінити у своїх особистісних якостях та уміннях. Якщо відповідь ствердна, то необхідно з'ясувати що саме і з якою метою. У результаті на цьому етапі у досліджуваного значно розширюється число ціннісних конструктів, він формує уявлення про закономірності та можливості розвитку ціннісної сфери.

Один із найважливіших етапів рефлексійної бесіди – це *реконструкція особистісних цінностей*. Саме на цьому етапі більшою мірою і здійснюється ціннісна підтримка. Психолог сприяє усвідомленню учнем власних особистісних цінностей, переведенню частини з них із статусу неусвідомлюваних у план свідомості, із сфери неясних мерехтливих самовідчуттів у сферу чітко сформульованих вербальних понять. У цьому процесі психологу важливо допомогти виокремити ціннісні конструкції, яких бракує учневі, і які відсутні в його імпліцитній моделі ціннісної регуляції, але цілком вписуються в неї та можуть зробити її ефективнішою. Хорошим прийомом ціннісної підтримки на цьому етапі є залучення до аналізу цінностей референтних осіб. Рефлексії сприяють такі питання: що ви цінуєте в цих людях; за що цінують їх інші люди; які стосунки референтних осіб із вами; з іншими людьми; чи бувають у них конфлікти; як вони їх вирішують; який загальний тон їхніх стосунків із оточенням; чи могли вони уникнути кризових моментів у своєму житті; як саме; завдяки чому; чи щасливі вони об'єктивно; а суб'єктивно; що сприяло їхньому особистісному розвитку; як вони стали тими, ким стали; що заважало їм досягти більших успіхів, і чи можна було ці перешкоди подолати тощо.

Ці та подібні питання варто поставити і стосовно видатних обдарованих осіб, з біографією яких знайомий учень. Якщо в останнього немає таких знань, можна порекомендувати йому кілька книг, статей чи фільмів на вибір і відкласти бесіду до того часу, поки він ознайомиться з життєписом видатних людей, близьких до нього за родом занять. Результатом цього етапу має стати розширення ціннісної свідомості досліджуваного та впевненості у можливості розвитку власних здібностей та обдарованості.

Проектування особистісного розвитку доцільно розпочинати з майбутнього, зі зв'язку з професійним вибором. Варто обговорити тему загальних здібностей і перенесення їх на інші види діяльності. Як приклад можна навести біографії відомих бізнесменів, науковців, які в юнацькому віці успішно розвивали свої здібності у спорті, мистецтві чи інших діяльностях, а пізніше використали здобуті навички в систематичній праці, плануванні часу, в спрямованості на результат в інших видах діяльності. Доцільно попросити учня навести подібні приклади із життя його знайомих дорослих людей. Варто також

поцікавитися його баченням того, яку професію він хотів би обрати і як можуть сприяти професійним успіхам його нинішні заняття.

Планування особистісного розвитку в близькій перспективі – заключний момент, який засвідчує ефективність ціннісної підтримки. Важливо підвести учня до того, щоб він сам запланував дії, в яких міг би розвинути свої уміння й особистісні якості, та часові рамки їх здійснення. Мета – ствердження і закріплення необхідних особистісних цінностей. Психолог має запропонувати свою допомогу в деталізації цього плану і консультації в процесі його реалізації.

Для того, щоб компетентно надавати ціннісну підтримку самоідентичності підліткам та студентам із ознаками обдарованості, необхідно розуміти теоретичні конструкції, що покладені в основу опитувальника. Протиставлення орієнтацій, яке визначає позицію особи щодо розвитку чи нерозвитку обдарованості не є протиставленням позитивного чи негативного. Це протиставлення засвідчує лише право особи на власний вибір способу особистісного розвитку. Зусилля психолога мають спрямовуватися на те, щоб цей вибір був свідомим і зваженим. Етичні засади ціннісної підтримки самоідентичності обдарованої особистості полягають у тому, що обдарованість розширює число ступенів свободи людини, її адаптаційні можливості у динамічному світі.

Самоідентичність на континуумі «ціннісне ставлення до власних здібностей» – «орієнтація на випадок, удачу». Здібності є інструментами, що забезпечують обдарованим людям задоволення їхніх ключових потреб. У цьому зв'язку вони є особистісними цінностями. Також вони є засобами адаптації в соціумі та засобами впливу на нього. Ціннісне ставлення до власних здібностей спонукає обдарованих людей використовувати їх як адаптаційні ресурси навіть у тих випадках, коли життєві ситуації кардинально змінюються і потребують нібито інших діяльностей та інших здібностей. Ця своєрідна ціннісна ригідність обдарованих людей по відношенню до власних здібностей зумовлює їхню особистісну стійкість, психологічну резистентність до зовнішніх впливів. Орієнтація на власні здібності як цінності виникає в результаті багаторічного накопичення досвіду вирішення життєвих завдань із допомогою однієї й тієї ж діяльності (наприклад, технічної, музичної, наукової тощо), а, отже, одних і тих самих здібностей, які у цих випадках розвиваються до екстраординарних рівнів. Для обдарованої людини важливо розуміти завдяки чому вона є тим, ким є, і чого вона не може втратити без ризику перестати бути собою.

Орієнтація на випадок чи удачу характерна для осіб, орієнтованих на соціальні стосунки. Для них нормою є розвиток здібностей, які дозволяють із більшим чи меншим успіхом існувати у кожній життєвій ситуації. Адаптація до

динамічного й мінливого життя відбувається за рахунок зміни напрямку розвитку здібностей чи одночасного розвитку кількох груп здібностей. У результаті жодна з цих груп не розвивається до високого рівня. Природно, що люди з такою адаптаційною стратегією схильні власні успіхи й невдачі пов'язувати з випадковістю чи з удачливістю. За цими ж критеріями оцінюються успіхи інших. Відтак у структурі їхньої самоідентичності здібності не відіграють такої провідної ролі, як у обдарованих людей.

Орієнтація на власні моральні цінності – орієнтація на групові моральні норми. У моральнісних цінностях закріплюються перевірені власним досвідом моральні настанови, які, з одного боку, надають сенсу діяльності обдарованих людей, а з другого, – регулюють стосунки з іншими людьми в контексті діяльності й життєвих виборів. Завжди можна простежити зв'язок індивідуальних моральнісних цінностей, якою б конкретною і приземленою не була їх вербалізація, із загальнолюдськими чи духовними цінностями. Іншою необхідною умовою для того, щоб ціннісне твердження можна було відділити від декларативних конструктів і віднести до моральнісних цінностей є його зв'язок із діяльнісними ціннісними конструктами. Обдарована людина стверджує себе конкретними діями, досягненнями, вчинками [4].

Підлітки і юнаки, які не спрямовані на розвиток обдарованості, орієнтовані на норми кількох соціальних груп, належність до яких для них є бажаною. У більшості випадків ці моральні норми не стимулюють саморозвитку обдарованості, а нерідко можуть навіть перешкоджати цьому процесові. Як приклад можна навести хоча б згадувану вище дилему вимушеного вибору М. Грос: діти часто змушені робити вибір між успішним навчанням і потребою бути прийнятими групою. Суб'єктивно учневі непросто буває відстояти власні цінності в умовах групового тиску чи, навіть, групових санкцій. Діяльність психолога тут має бути спрямована на вирішення двох завдань: 1) допомогти учневі ствердитися у власних моральнісних цінностях; 2) допомогти групі з розширенням оцінних критеріїв.

Орієнтація на цінності особистості – орієнтація на ідентифікацію з оточенням. Орієнтація на цінності особистості на рівні самоідентичності – це характеристика особистості, яка вже стверджується у своєму життєвому виборі, має визначені діяльнісні й моральнісні особистісні цінності і може розвиватися «осібно», тобто відносно незалежно від норм і цінностей групи включення. У старшому підлітковому та юнацькому віці ця орієнтація лише формується і в інтенсивних процесах соціалізації учням непросто відійти від ідентифікації з оточенням. Найгірший варіант – коли цінності контактних груп не тільки не припускають розвитку обдарованості, а блокують його, роблять небажаним і

неможливим. Це характерно для так званих примітивних груп із асоціальною спрямованістю, низьким культурним рівнем і жорсткою ієрархічною структурою. Проте ціннісна регуляція більшості підліткових груп є більш м'якою і допускає певні люфти у групових оцінках і поведінкових нормах. Це може стати своєрідною платформою для привнесення у групові цінності визнання унікальності особистості. За цих умов особи з ознаками обдарованості можуть відчувати групову єдність, не повністю ідентифікуючись із групою, а лише в тій частині групових цінностей, які для обдарованої особи відіграють другорядні ролі. Це можуть бути, наприклад, зовнішні ознаки належності до неформальних груп, такі як одяг, зачіски тощо. У цих випадках учням значно простіше зберігати й відстоювати ті власні особистісні цінності, які регулюють саморозвиток обдарованості.

Орієнтація на високу самооцінку у просторі власних оцінних конструктів – орієнтація на загальноприйняті оцінні критерії. Особи з ознаками обдарованості, як і їхні ровесники, демонструють різні показники самооцінки й самоповаги, якщо для їх вимірювання використовувати стандартизовані методики. Ситуація докорінно змінюється, коли самооцінка вимірюється на основі їхніх власних, виокремлених ними самими, оцінних конструктів. Як правило, за більшістю з них вони виставляють собі вищі бали, що забезпечує їм самоповагу, особистісну стійкість і підтримує спрямованість на саморозвиток екстраординарних здібностей. Ця ж закономірність дозволяє у певній мірі протистояти груповим критеріям оцінки особистості, які, як правило, не співвідносяться з розвитком обдарованості. На практиці трапляється так, що за певними власними критеріями обдаровані оцінюють себе високими, але не найвищими балами. Це може означати, що у цьому напрямку триває процес розвитку здібностей. Два випадки потребують ціннісної підтримки: 1) коли особи з ознаками обдарованості виставляють собі низькі оцінки за власними оцінними конструктами; 2) коли за змістом їхні власні оцінні конструкти не відображають розвитку обдарованості і близькі до тих кліше, за якими оцінюють себе пересічні особи. У першому випадку самооцінку можна скорегувати за допомогою рефлексії колишніх досягнень і позитивних оцінок референтних осіб. У другому випадку може бути корисною розширення ціннісної свідомості шляхом орієнтації на цінності груп вищого рівня – видатних людей у тих видах діяльності, якими займається учень.

Орієнтація на суб'єктність – орієнтація на вимоги життєвої ситуації. У життєвих виборах, плануванні саморозвитку і вчинках обдаровані люди вирізняються високим рівнем суб'єктності, в основі якої лежать певні властивості їхньої ціннісної саморегуляції, передусім ціннісна автономія. На

відміну від пересічних осіб, обдаровані не потребують постійної зовнішньої ціннісної стимуляції. Суб'єктні цінності – це актуалізовані відповідно до вимог життєвої ситуації внутрішні ціннісні конструкти, які мають тісні кореляційні зв'язки. Частина цих конструктів, а саме моральнісні цінності, підтримує смислові та етичні аспекти особистісного розвитку в життєвій ситуації, а інша частина – діяльнісні цінності – забезпечує інструментальні ресурси для саморозвитку. У деяких випадках обдаровані особи переживають кризу суб'єктності у зв'язку з втратою регуляційної спроможності частини суб'єктних цінностей. Причини цього можуть бути різними, але найчастіше – це блокування на рівні свідомості певних ціннісних конструктів під тиском життєвої ситуації, що швидко змінилася, або ж виникнення кардинально інших, ніж були до того, життєвих завдань. За допомогою рефлексійної бесіди можна перевести у поле свідомості витіснені ціннісні конструкти, а також виокремити деякі нові, і відновити регуляційний потенціал, необхідний для підтримання самоідентичності і саморозвитку обдарованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольов Д. К. Психометричні якості опитувальника особистісних цінностей обдарованих студентів. *Український психологічний журнал*, 2020. № 1 (13). С. 105-121. DOI: 10.17721/upj.2020.1(13).7
2. Музика О. Л. Аксіогенез особистості і розвиток обдарованості: теоретична модель і підходи до дослідження. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Вип. 14. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 60-76.
3. Музика О. Л. Методика «Профіль ціннісної свідомості обдарованої особистості»: теоретичні передумови й результати апробації. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Вип. 15. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 123-137.
4. Музика О. Л. Ціннісна взаємодія як чинник розвитку обдарованої особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. VI. Вип. 12. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. С. 5-20.
5. Музика О. О. Психологічна методика «Профіль професійної самоєфективності студентів (ППСС)». *Авторське свідоцтво № 100028*. Київ: Мінекономіки, 2020.
6. Dixon, D. D., Worrell, F. C. Identity Development in Gifted Children. *The Social and Emotional Development of Gifted Children*. Routledge, 2016, 55-64.

7. Gross, M. U. M. The pursuit of excellence or the search for intimacy? The forced choice dilemma of gifted youth. *Roeper Review*, 1989, 11 (4), 189-194. DOI: 10.1080/02783198909553207
8. Mahoney, A. S. In search of the gifted identity: From abstract concept to workable counseling constructs. *Roeper Review*, 1998, 20 (3), 222-226. DOI: 10.1080/02783199809553895
9. Miraca U. M. Gross, Ph.D. (1944-2022), Champion of the Profoundly Gifted: An Appreciation. [Online]. Available: <https://thegraysonschool.org/miraca-gross/>
10. Muzyka, O. L., Muzyka, O. O., Stavytska, S. O., Stavytskyi, G. A. Psychosemantic fundamentals of professional self-efficacy of students: the state of modern scientific discourse. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, 2021, 18, 99-112. DOI: 10.31392/iscs.2021.18.099